

Μάντζιου, Ν., & Φεγγαλάς, Στ. (2023). Πλευρές παρουσίας της φύσης στα εγχειρίδια Μουσικής: Διερεύνηση ειδικών εσωτερικών μουσικών στοιχείων στα δημοτικά τραγούδια. Στο Θ. Ράπτης & Ε. Περακάκη (Επιμ.), *Η Μουσική Εκπαίδευση σε έναν κόσμο που αλλάζει: Ταυτότητες, Αξίες, Εμπειρίες. Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 178-186). Ε.Ε.Μ.Ε.

Πλευρές παρουσίας της φύσης στα εγχειρίδια Μουσικής: Διερεύνηση ειδικών εσωτερικών μουσικών στοιχείων στα δημοτικά τραγούδια

Ναυσικά Μάντζιου

Επιστήμες της Αγωγής (ΜΕδ), 1ο & 2ο Πειραματικό Δ.Σ. Ρόδου Πανεπιστημίου Αιγαίου
nmantziou@sch.gr

Στέφανος Φεγγαλάς

Υποψήφιος Διδάκτορας, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
s.fevgalas@uoi.gr

Περίληψη

Στην εισήγηση παρουσιάζονται τα κυριότερα ζητήματα της έρευνας που περιλαμβάνει τη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων Μουσικής, από τα πρώτα σωζόμενα εγχειρίδια ως εκείνα που χρησιμοποιούνται σήμερα στα γενικά σχολεία. Πιο συγκεκριμένα, αφορά στο μουσικό υλικό που αντιστοιχεί σε δημοτικά ή παραδοσιακά τραγούδια, τα οποία έχουν αναφορές στη φύση. Στο υπό μελέτη υλικό αποκρυσταλλώνεται ο τρόπος αντίληψης των δημοτικών τραγουδιών από τους συνθέτες, μαέστρους, μουσικοδιδάσκαλους και συγγραφείς των εγχειριδίων. Το κύριο μέρος της εισήγησης αφορά στη διερεύνηση των εσωτερικών μουσικών στοιχείων (μελωδική κίνηση, ρυθμός, τροπικότητα, ύφος, διάνθιση κ.λπ.) των συγκεκριμένων δημοτικών τραγουδιών, στην σύνδεσή τους με τη φύση. Τα στοιχεία αυτά συστηματοποιούνται και παρουσιάζονται σε διάφορους άξονες, όπως το ύφος, τον ρυθμό, τους γενικούς και ειδικούς συμβολισμούς, ενώ αναδεικνύονται και ορισμένα τυποποιημένα-στερεοτυπικά ρητορικά στοιχεία.

Λέξεις κλειδιά: σχολικά εγχειρίδια μουσικής, δημοτικό τραγούδι, φύση

Aspects of nature's presence in school music textbooks: Investigation of special musical elements in folk songs

Nafsika Mantziou

Educational Sciences (MEd), 1st & 2nd Experimental P.S. of Rhodes, Aegean University
nmantziou@sch.gr

Stefanos Fevgalas

PhD Candidate, University of Ioannina
s.fevgalas@uoi.gr

Abstract

This paper will discuss the main issues of the research that includes the study of Primary and Secondary school music textbooks from the first surviving textbooks to those used nowadays in general schools. More specifically, it concerns the music material that corresponds to folk or traditional songs, which have direct references to Nature. The understudy material crystallizes the way composers, conductors, music teachers, and authors of textbooks perceive folk songs. The main part of the paper concerns the investigation of the internal musical elements (melodic movement, rhythm, modality, style, ornamentation, etc.) of the specific folk songs in their connection with Nature. Respectively, the above elements are being systematized and presented in various aspects, such as style, rhythm, general and specific symbolism, while they appear some standard-stereotypical rhetorical figures.

Keywords: school music textbooks, folk song, Nature

Εισαγωγή

Η λαϊκή μουσική της υπαίθρου είναι μουσική κατ' εξοχήν προφορική. Δημιουργήθηκε και διαμορφώθηκε κάτω από μακροχρόνιες συλλογικές διαδικασίες από ανθρώπους που ούτε μπορούσαν ούτε είχαν ανάγκη να την καταγράψουν σε κάποιου είδους σημειογραφία. Η ίδια η καταγραφή (ή μεταγραφή) της σηματοδοτεί το πέρασμα αυτής της προφορικής παράδοσης σε διαφόρων τύπων λόγια διαχείριση. Στον τρόπο της διαχείρισης αντανακλώνται οι ανάγκες και οι προθέσεις του εκάστοτε καταγραφέα (ή μεταγραφέα), ενώ στο αποτέλεσμα αποκρυσταλλώνεται η προσωπική του αντίληψη για το υλικό που καταγράφει. Ταυτόχρονα, η επικράτηση της ευρωπαϊκής μουσικής σημειογραφίας (έναντι της παρασημαντικής σημειογραφίας της εκκλησιαστικής μουσικής) στα εγχειρίδια Μουσικής συνδέεται με τους πολιτικούς προσανατολισμούς του ελληνικού κράτους στις κρίσιμες περιόδους των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα. Συνεπώς, εκείνες τις πρώτες κρίσιμες δεκαετίες που συστηματοποιήθηκε η μουσική εκπαίδευση στην Ελλάδα, αυτή κινήθηκε παράλληλα με τη θεωρία της ευρωπαϊκής μουσικής, η οποία απέκτησε μεγάλο κύρος και γνώρισε μεγάλη διάδοση.

Η φύση και τα δημοτικά τραγούδια στα εγχειρίδια Μουσικής

Η φύση συναντάται στα εγχειρίδια Μουσικής της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ως κατηγορία κατάταξης του υλικού των τραγουδιών. Σε αυτή εντάσσονται τραγούδια που μιλούν κυρίως για το φυσικό περιβάλλον. Ήδη, από τη δεκαετία του 1920 η θεματική της φύσης περιέχεται σταθερά στα εγχειρίδια, γεγονός που συνδέεται με την κυρίαρχη αντίληψη για τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών μέσα από το σχολείο. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η τάση να αντιμετωπίζεται η φύση ως μια ανθρωποκεντρική κατηγορία μαζί, με τη *θρησκεία* και την *πατρίδα*. Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα συναντάται ως *φυσιολατρία*, ενώ στον 21ο αιώνα αντιμετωπίζεται πλέον ως «θέμα», στο ευρύτερο πλαίσιο της διαθεματικότητας (Μάντζιου, 2021α) και αξιοποιείται για την ανάδειξη διαφόρων περιβαλλοντικών ζητημάτων (Ramsey, 2002).

Από την άλλη πλευρά, τα δημοτικά τραγούδια των μουσικών εγχειριδίων του 20ού αιώνα γενικά δεν συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία *φύση*. Έτσι, παρόλο που τα τραγούδια επώνυμων συνθετών αξιοποιούνται για να αναδείξουν επιλεγμένα στοιχεία της φύσης (ήχους των ζώων, ονόματα των φυτών κ.λπ.), τα δημοτικά τραγούδια δεν συνδέονται γενικά με την κατεύθυνση της φυσιολατρίας. Αυτό συμβαίνει γιατί η διαμορφωμένη αντίληψη της εποχής προστάζει να τοποθετηθούν στην κατηγορία *πατρίδα*. Έτσι, χρησιμοποιούνται ως πολιτικό εργαλείο στην κατεύθυνση της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας (Αθανασιάδης, 2016· Μάντζιου, 2021β). Στην πορεία, και μέχρι σήμερα, η κατηγορία του *δημοτικού τραγουδιού* αντικαθίσταται γενικά από την κατηγορία του *παραδοσιακού τραγουδιού*. Στα σχετικά αναλυτικά προγράμματα, από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, το δημοτικό/παραδοσιακό τραγούδι συνδέεται με την ανάπτυξη της καλαισθησίας, της επαφής με τον τοπικό πολιτισμό και την ιστορία, την επικοινωνία των λαών, τον σεβασμό στην ανθρώπινη δημιουργία και το φυσικό περιβάλλον (Μάντζιου, 2021α· Σταύρου, 2004).

Ας σημειωθεί ότι η χρήση των σχετικών όρων (δημοτικό, δημώδες, παραδοσιακό κ.λπ.) από τους συγγραφείς των εγχειριδίων εξακολουθεί να αποτελεί ένα ενδιαφέρον πεδίο προς έρευνα, το οποίο δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Σε μία τέτοια έρευνα χρειάζεται να υπολογιστεί η διαφορετική νοηματοδότηση των όρων ανά περίοδο, ανά συγγραφέα, ακόμα και από τον ίδιο τον συγγραφέα σε διαφορετικά εγχειρίδια. Επίσης, χρειάζεται να εκτιμηθούν η επιστημονική συγκρότηση του κάθε συγγραφέα και η δυνατότητά του να παρακολουθεί τις εξελίξεις στη μουσικολογία, οι

μεταβολές στις κυρίαρχες τάσεις της μουσικολογίας, καθώς και οι πολιτισμικές ταυτότητες με τις οποίες αυτές οι τάσεις συνδέονται.

Αντίληψεις για την παρουσία της φύσης στο δημοτικό τραγούδι

Ο τρόπος αναφοράς στη φύση σε λόγιες μουσικές παραδόσεις συχνά μπορεί να έχει στοιχεία αναπαράστασης, προγραμματικά στοιχεία, ρητορικά στοιχεία και στοιχεία μίμησης (Ατταλί, 1991· Γεωργιάδης, 1994). Ωστόσο, στη δημοτική μουσική αυτά δεν είναι κύρια στοιχεία, τουλάχιστον όσο έχει φανεί από τις ως τώρα μουσικολογικές έρευνες. Στο καταγεγραμμένο όμως υλικό, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποκρυσταλλώνεται ο τρόπος αντίληψης της μουσικής της υπαίθρου από τους συνθέτες, μαέστρους, μουσικοδιδάσκαλους και συγγραφείς των εγχειριδίων. Έτσι, από τη στιγμή που τα τραγούδια αυτά γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας (στο επίπεδο της μελωδίας, της εναρμόνισης, της δομής, της χορωδιακής επεξεργασίας κ.λπ.) γίνεται σαφές ότι αυτά μπορούν να αποκτήσουν διάφορα τέτοια στοιχεία (Φευγαλάς, υπό έκδοση). Σε κείμενο του Θεόδωρου Συναδινού το 1922, με αφορμή το τραγούδι *Του Κίτσου η μάνα*, αποτυπώνεται με σαφήνεια η αντίληψη της εποχής για το συγκεκριμένο ζήτημα:

Περικλείουν τόσην μουσικήν οι λόγοι των δημοτικών τραγουδιών και αντιστρόφως τόσην ποιήσιν οι τόνοι των τραγουδιών, ώστε μουσική και ποιήσις αποτελούν ένα και το αυτό, ένα και μόνον άνθος του ανθρωπίνου πνεύματος. Προσέξατε στο τραγούδι που θα τραγουδήση ο κ. Μπότασης. Πρόκειται για την μητέρα του Κίτσου, που ομιλεί με το ποτάμι και το πετροβολά για να περάση αντίπερα. Πόσος πόνος δεν εμπερικλείεται στους απλούς, αλλά συγχρόνως και πολυσύνθετους φράσεις του ωραίου άσματος. Χαρακτηριστική είνε η διά των τόνων απόδοσις της εννοίας του κειμένου. Μία χρωματική κλίμαξ που παρακολουθεί την λέξιν ποτάμι, δίδει όλην την εντύπωσιν του ποταμού που τρέχει, όπως όλο το τραγούδι ακουόμενον χωρίς λόγια ζωντανεύει με εμπρεσιονιστικές, θα ημπορούσε να ειπή κανείς πινελιές, την γενικήν ιδέαν που ενέπνευσεν τον ποιητήν (Συναδινός 1922, σελ. 21).

Μετά από μία αφετηριακή διατύπωση στην οποία αμβλύνονται τα όρια μεταξύ *ποίησης* και *μουσικής* και σχετικοποιούνται σκόπιμα οι δύο παράμετροι, ο Συναδινός επισημαίνει ότι ο τρόπος απόδοσης του κειμένου, μέσω μίας χρωματικής κλίμακας, *παρακολουθεί* τη λέξη «ποτάμι». Έτσι, στη μουσική χρησιμοποιούνται στοιχεία που παραπέμπουν στη φύση και στους ήχους της. Τόσο από το ίδιο το περιεχόμενο της ανάλυσης, όσο και από την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας και την επιλογή της ορολογίας (π.χ. *εντύπωσιν, εμπρεσιονιστικές*) γίνεται σαφές ότι το υλικό αναφοράς παραπέμπει σαφώς σε λόγιες αναγνώσεις που έμμεσα μόνο σχετίζονται με υλικό της λαϊκής μουσικής της υπαίθρου.

Έτσι, η όποια προσέγγιση του υλικού αυτού χρειάζεται να υπολογίζει τα παρακάτω στοιχεία:

- Ποιο είναι το υλικό αναφοράς (λαϊκή μουσική της υπαίθρου, δημοτικό τραγούδι).
- Πώς αντιλαμβάνονται οι συγγραφείς το υλικό αυτό.
- Ποιος σκοπός εξυπηρετείται από την επιλογή του υλικού.
- Τι δημιουργούν οι συγγραφείς με βάση το υπάρχον υλικό.

Παρακάτω αναδεικνύονται και συστηματοποιούνται περιπτώσεις ειδικών εσωτερικών μουσικών στοιχείων σε δημοτικά τραγούδια που περιλαμβάνονται σε εγχειρίδια Μουσικής και αναφέρονται στη φύση. Το υλικό που παρουσιάζεται βασίζεται σε έρευνα της Ναυσικής Μάντζιου που βρίσκεται σε εξέλιξη. Το υλικό αντλήθηκε από 20 εγχειρίδια Μουσικής διάφορων περιόδων και αφορά 80 δημοτικά/δημόδη/παραδοσιακά (ανάλογα με τον προσδιορισμό των συγγραφέων)

τραγούδια που έχουν αναφορές στη φύση. Δεν περιλαμβάνονται *δημιώδη* τραγούδια που αποδίδονται σε συνθέτη. Τέλος, ως προς το υλικό των εγχειριδίων, ας σημειωθεί ότι τα δημοτικά τραγούδια αφορούν περιορισμένο τμήμα του ρεπερτορίου που περιέχεται στα μουσικά εγχειρίδια και ότι το κύριο μέρος που σχετίζεται με τη φύση αφορά επώνυμη μουσική σύνθεση (ξένων και Ελλήνων συνθετών), με ούτως ή άλλως σαφή ευρωπαϊκό προσανατολισμό. Η παρουσία της φύσης στα υπόλοιπα τραγούδια δεν αποτελεί αντικείμενο αυτής της ανακοίνωσης.

Ύφος και ρυθμός

Στο γενικό ύφος των τραγουδιών μπορεί να εκφράζεται συναισθηματικό περιεχόμενο που σχετίζεται με την παραδοσιακή δραστηριότητα του ανθρώπου στη φύση, τις ευκολίες και τις δυσκολίες που προκύπτουν από τις παρεμβάσεις του σε αυτή για την επιβίωσή του. Στα μουσικά εγχειρίδια παρατηρείται το φαινόμενο τα δημοτικά τραγούδια που σχετίζονται με ένα χαρμόσυνο μήνυμα που αφορά τη φύση (π.χ. άφιξη της άνοιξης και του καλοκαιριού), να αποδίδονται συνήθως με ρυθμικά στοιχεία που αντιστοιχούν σε πιο χορευτική διάθεση. Επιπλέον, σε αυτές τις περιπτώσεις, η ρυθμική τους αγωγή είναι συνήθως γρήγορη (π.χ. στο τραγούδι *Λέν' ήρθι Μάης*).

Απόσπασμα από το *Λέν' ήρθι Μάης*
(Μόσχος και συν., 2003, σελ. 38)

Ως προς τη ρυθμική διάρθρωση των υπό μελέτη τραγουδιών, διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα τραγούδια αντιστοιχούν σε επτάσημους, σε δίσημους ή σε τετράσημους ρυθμούς, γεγονός που συνήθως παραπέμπει (ή έχει σκοπό να παραπέμπει) και σε συγκεκριμένους χορούς (Φευγαλάς, 2018). Κάποιες φορές αυτό συνδέεται και με το στιχουργικό τους περιεχόμενο. Για παράδειγμα το τραγούδι *Ψηλά στην Κοσιλάτα*, όπου αναφέρεται ο χορός των κοριτσιών (Αργυρός, 1969) παραπέμπει στον καλαματιανό χορό. Στην ίδια κατεύθυνση, υπάρχουν τραγούδια που στο στιχουργικό τους περιεχόμενο υπάρχει άμεση αναφορά σε συγκεκριμένο χορό. Για παράδειγμα, αυτά μπορεί να αποδίδονται με δίσημο γρήγορο χορό (πεντοζάλι), όπως γίνεται στις εκδοχές *Με του Μαγιού τις μυρωδιές* και *Πεντοζάλης* (Αργυρόπουλος Α. Γ., 1937· Κοντογιάννης, 1924). Αντίθετα, ο εννεάσημος χορός του καρσιλαμά, αξιοποιείται με βάση την «παιχνιδιάρικη» και «περιπετειώδη» διάθεσή του. Αυτό φαίνεται στο τραγούδι *Φέτο το καλοκαιράκι* (Μόσχος et al, 2003), όπου ο εννεάσημος χορός συνδέεται με το κυνήγι.

Απόσπασμα από το *Φέτο το καλοκαιράκι*
(Μόσχος, Τουμπακάρη & Τόμπλερ, 2003, σελ. 46)

Αντίθετα, τραγούδια στα οποία περιγράφονται φυσικές διαδικασίες μεγάλης διάρκειας αποδίδονται με πιο αργή ρυθμική αγωγή (π.χ. *andante*). Ένα τέτοιο παράδειγμα

αποτελεί το τραγούδι *Χαράζει η Αυγούλα* (Κοντογιάννης, 1924), στο οποίο γίνεται αναφορά στην ανατολή του ήλιου.

Χα - ρά - ζει η αυ - γού - λα
 Απόσπασμα από το *Χαράζει η αυγούλα*
 (Κοντογιάννης, 1924, σελ. 10)

Τέλος, τόσο η ρυθμική αγωγή όσο και η εσωτερική ρυθμική διάρθρωση του τραγουδιού *Τα κουκιά* (Μόσχος et al, 2003) παραπέμπουν στις ρυθμικές κινήσεις των αγροτικών εργασιών που γίνονται αντικείμενο μίμησης την ώρα που τραγουδιέται.

Έ - τσι τα σπέρ - νουν τα κου - κιά τρα - λα - λα - λα - λα - λα - λα
 Απόσπασμα από *Τα κουκιά*
 (Μόσχος, Τουμπακάρη & Τόμπλερ, 2003, σελ. 115)

Τροπικά στοιχεία και η διαχείρισή τους

Από το β' μισό του 19ου αιώνα, το ποιμενικό στοιχείο, ως διαχρονικό στοιχείο της ελληνικής υπαίθρου, αξιοποιήθηκε στη μουσική δημιουργία τόσο σε επίπεδο θεματολογίας, όσο και στερεοτυπικά (Πεφάνης & Φευγαλάς, 2023). Ήδη στα χρόνια που εκδόθηκαν τα πρώτα εγχειρίδια, η ποιμενική εικόνα είχε σχηματοποιηθεί και σε επίπεδο συμβολισμού είχε συνδεθεί -μεταξύ άλλων- και με τα τροπικά φαινόμενα *νικρίζ* (σε αντιστοιχία με τον ήχο Πλ. Δ' χρωματικό). Δεν είναι τυχαίο ότι από τα τραγούδια που αναλύονται, κανένα από αυτά που σχετίζονται με τη θάλασσα δεν παρουσιάζει τέτοια τροπικά φαινόμενα, ενώ είναι πολλά τα παραδείγματα που τα φαινόμενα αυτά σχετίζονται με τη ζωή στο βουνό, τα πρόβατα και τη βόσκηση. Τέτοια στοιχεία βρίσκονται τόσο στο τραγούδι *Τα βουνά* (Αργυρόπουλος, 1919), όσο και στο τραγούδι *Το λεν οι κούκκοι* (Αργυρόπουλος, 1937).

Κα - λό - τυ - χα_εί - ναι τα βου - νά,
 Απόσπασμα από *Τα βουνά*
 (Αργυρόπουλος, 1919, σελ. 34)

κούκ - κοι_ στα_ βου - νά
 Απόσπασμα από *Το λεν οι κούκκοι*
 (Αργυρόπουλος, 1937, σελ. 34)

Στο τραγούδι *Σταυρού-Σταυρούλα μου* (Κωτσόπουλος 1952, σ. 48), γίνεται αναφορά τόσο στο βουνό, όσο και στα πρόβατα και αξιοποιείται πάλι το ίδιο τροπικό φαινόμενο.

Πέ - ρα σε κεί - νο το βου - νό
Στο πέ - ρα βό - σκουν πρό - βα - τα

*Απόσπασμα από το Σταυρού-Σταυρούλα μου
(Κωτσόπουλος, 1952, σελ. 48)*

Τέλος, τα τροπικά φαινόμενα νικρίζ έχουν συμβολικά και στερεοτυπικά συνδεθεί και με το κατ' εξοχήν θεωρούμενο ποιμενικό μουσικό όργανο, τη φλογέρα. Αυτό αποτυπώνεται και στο τραγούδι *Τσοπανάκος* (Μαργαζιώτης, 1952), στο οποίο συγκεντρώνονται ταυτόχρονα τα παραπάνω στοιχεία (τροπικά φαινόμενα νικρίζ, αναφορά στον βοσκό και στα πρόβατα, αναφορά στη φλογέρα).

Τσο - πα - νά - κος ή - μου - να
Με τη δό - λια μου φλο - γέ 3 - ρα
προ - βα - τά - κια φύ - λα - γα
έ - παι - ζα νύ - χτα και μέ - ρα

*Απόσπασμα από τον Τσοπανάκο
(Μαργαζιώτης, 1952, σελ. 106)*

Ρητορικά στοιχεία που συνδέονται με ζώα, φυτά και το ανθρωπογενές περιβάλλον

Ο τρόπος με τον οποίο αποδίδεται και δομείται ένα δημοτικό τραγούδι, ειδικά όταν αυτό γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας και παρουσιάζεται ως διδακτικό υλικό, δεν είναι ανεξάρτητος από το περιεχόμενό του. Η αναφορά σε ρητορικά στοιχεία συνδέεται με το φαινόμενο ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των εκδηλώσεων της φύσης (και γενικότερα του περιβάλλοντος) να αποδίδονται έμμεσα, με διάφορες τεχνικές, στο μουσικό υλικό (Bartel, 1997· Toumproulidis, 2005· Γεωργιάδης, 1994). Στο υπό μελέτη υλικό, αυτό το φαινόμενο καταγράφεται περισσότερο για τα ζώα και λιγότερο για τα φυτά. Τα τραγούδια που αναφέρονται σε ένα επιβλητικό και δυνατό ζώο, όπως ο αετός, αποδίδονται γενικά με πιο αργή ρυθμική αγωγή, όπως για παράδειγμα στο τραγούδι *Ο Γκούρας* (Μαργαζιώτης, 1952), στο οποίο υπάρχει η ένδειξη «Αργά».

Αργά
Έ - νας αη - τός κα - θό - τα - νε

*Απόσπασμα από τον Γκούρα
(Μαργαζιώτης, 1952, σελ. 100)*

Το ίδιο φαινόμενο καταγράφεται και στον *Αετό* που περιλαμβάνεται στο εγχειρίδιο του Αργυρόπουλου (1919).

Ω - χρυ - σο - πρά -
σι - νε - κα - λέ - μ' - α - η - τέ -

Απόσπασμα από τον Χρυσόπρασινος Αετός
(Αργυρόπουλος, 1919, σελ. 46)

Στην ίδια κατεύθυνση, το τραγούδι *Ο Αετός* (Κοντογιάννης, 1924) αποδίδεται με αργό «λεβέντικο» χορό, τον τσάμικο.

ff Ε - Ε - νας - έ - νας - α - ε - τός - κα

Απόσπασμα από τον Αετός
(Κοντογιάννης, 1924, σελ. 50)

Ένα συνηθισμένο φαινόμενο που γενικά συναντάται στα υπό μελέτη τραγούδια είναι η προσπάθεια αναπαράστασης-απόδοσης του ήχου των πουλιών με συγκεκριμένα μελωδικά στοιχεία. Σε αυτή την κατεύθυνση, στο τραγούδι *Κούκος* (Μαργαζιώτης et al, 1981) δεν είναι τυχαία η επιλογή του κατιόντος διαστήματος 3^{ης} στην απόδοση της λέξης «κούκε», δεδομένου ότι το διάστημα αυτό έχει πολλές φορές αξιοποιηθεί στερεοτυπικά ώστε να παραπέμπει στον ήχο που κάνει το συγκεκριμένο πουλί.

Λά - λη - σε - κού - κε

Απόσπασμα από τον Κούκο
(Μαργαζιώτης et al, 1981, σελ. 118)

Αντίστοιχα, το αηδόνι είναι πουλί που θεωρείται ιδιαίτερα καλλίφωνο και ο ήχος του έχει σαφώς περισσότερα μελισματικά στοιχεία σε σύγκριση με άλλα πουλιά. Στο τραγούδι *Αηδόνι* (Μαργαζιώτης et al, 1981), αν και δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι το στιχουργικό περιεχόμενο έχει επηρεάσει σοβαρά τη δομή του τραγουδιού, χρειάζεται να επισημανθεί ότι το πιο μελισματικό (σε επίπεδο προσωδίας) τμήμα είναι εκείνο στο οποίο αναφέρεται η λέξη «αηδόνι».

Τρεις α - δελ - φά - δες εί - μα - στε, τ'α - η - δό - νι, τ'α - η - δό - νι.
Η μια πή - ρε το - βα - σι - λιά τ'α - η - δό - νι, τ'α - η - δό - νι.
Κι η τρί - τη η μι - κρό - τε - ρη, τ'α - η - δό - νι, τ'α - η - δό - νι.

Απόσπασμα από το Αηδόνι
(Μαργαζιώτης et al, 1981, σελ. 115)

Στη χορωδιακή επεξεργασία του *Μακεδονικού* (Αργυρός, 1969), ο Αργυρός επιλέγει να κινήσει την υψηλότερη φωνή με τρόπο ιδιαίτερα μελισματικό, στο σημείο που από τις άλλες φωνές γίνεται η αναφορά στις λέξεις «βρέξε» και «χιόνισε». Δεδομένου ότι το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται αποκλειστικά σε αυτό το σημείο, ίσως αυτή η επιλογή να παραπέμπει στην κίνηση της βροχής και του χιονιού.

λε λε λε λε λε λε λε λε λε εμ Α

βρέ - ξε, χιό - νι - σε Α

Α λε λεμ Για βρέ - ξε, Θε, λε λε λεμ, για

Απόσπασμα από τον Μακεδονικό
(Αργυρός, 1969, σελ. 110)

Τέλος, στην κατεύθυνση της ηχητικής αναπαράστασης-μίμησης βρίσκεται και η χορωδιακή επεξεργασία του τραγουδιού *Ψηλά στην Κοστιλάτα* (Αργυρός 1969), όπου γίνεται μίμηση του ήχου, όχι των ζώων, αλλά των κρουστών οργάνων που αντιστοιχούν σε διαφορετικά τονικά ύψη (συλλαβή «Μπωμ» για το βαθύτερο, συλλαβή «πω» για το οξύτερο). Σε αυτή την περίπτωση πρόκειται για μίμηση επιλεγμένων ήχων, με μουσικό μάλιστα χαρακτήρα, του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.

ff πω πω πω πω πω πω πω *f* πω πω πω πω πω πω πω πω

ff Μπωμ μπωμ μπωμ μπωμ μπωμ μπωμ μπωμ μπωμ μπωμ

Απόσπασμα από το *Ψηλά στην Κοστιλάτα*
(Αργυρός, 1969, σελ. 108)

Συμπεράσματα

Από την αρχή του 20ού αιώνα καταγράφονται διάφοροι προσανατολισμοί και αντιφατικές τάσεις αναφορικά με αντιλήψεις του ανθρώπου για τον εαυτό του σε σχέση με την κοινωνία και τη Φύση. Οι τάσεις αυτές αποκρυσταλλώνονται στις εκάστοτε εκπαιδευτικές πολιτικές, γεγονός που εκφράζεται και στην παραγωγή του εκπαιδευτικού υλικού και, συνεπώς, στα σχολικά εγχειρίδια. Ταυτόχρονα, ήδη από την αρχή του 20ού αιώνα στην Ελλάδα, το δημοτικό τραγούδι αξιοποιείται με διάφορους τρόπους που σχετίζονται με την κεντρική κρατική πολιτική και τις αναπροσαρμογές της ανάλογα με τις συγκυρίες. Έτσι, το περιεχόμενο της λαϊκής μουσικής της υπαίθρου αναδημιουργείται και αξιοποιείται σε νέα κοινωνικά και οικονομικά πλαίσια. Παράλληλα, μέσα σε αυτές τις μεταβολές αναδιαμορφώνεται σε καθοριστικό βαθμό και η σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Με αυτό το δεδομένο, η παρουσία της φύσης στην εκπαίδευση αλλάζει και αυτή χαρακτήρα, περνώντας διάφορα στάδια (π.χ. φυσιολατρία, περιβαλλοντική εκπαίδευση κ.λπ.).

Με βάση το υλικό που μελετήθηκε, τα ειδικά εσωτερικά μουσικά στοιχεία που συνδέονται με τη φύση εντοπίστηκαν περισσότερο σε τραγούδια που αφορούν τα ζώα, πιθανώς γιατί αυτά παρουσιάζουν υλικό που μπορεί ευκολότερα να συνδεθεί με τη μουσική, είτε σε επίπεδο μίμησης, είτε σε επίπεδο συμβολισμού. Έτσι, από τη μία πλευρά, φαίνεται ότι η διαχείριση αυτής της θεματολογίας (σε αντίθεση με τα φυτά και άλλα στοιχεία του περιβάλλοντος) είναι ευκολότερη σε μουσικό επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση της θεματολογίας των ζώων, η αντιστοίχιση κίνησης και ήχου

με μουσικά στοιχεία είναι σαφέστερη και αμεσότερη για τον μαθητή και για τον όποιο ακροατή. Σε επίπεδο απόδοσης συναισθημάτων και γενικών καταστάσεων, συνθηκών και εννοιών, ανιχνεύεται η απόδοση ορισμένων πρωτογενών συναισθηματικών κατευθύνσεων, ενώ εντοπίζεται εκτεταμένα και η στερεοτυπική-συμβολική σύνδεση του τροπικού φαινομένου *νικρίζ* με το βουνό και την ποιμενική ζωή. Μία μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να συμπεριλάβει την παρουσία του «δημώδους» στοιχείου -όπως αυτό είναι αντιληπτό σε κάθε εποχή- στη σύνδεσή του με τη φύση, ερευνώντας τον μεγάλο όγκο επώνυμων τραγουδιών που περιλαμβάνονται στα εγχειρίδια Μουσικής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bartel, D. (1997). *Musica poetica. Musical-rhetorical figures in german baroque music* [PhD thesis]. University of Nebraska Press.
- Ramsey, D. (2002). The role of music in environmental education: Lessons from the cod fishery crisis and the dust bowl days. *Canadian Journal of Environmental Education* 7, 183-198.
- Toumroulidis, T. (2005). *Aspects of musical rhetoric in baroque organ music*. The University of Sheffield.
- Αθανασιάδης, Χ. (2016). Σχολικό βιβλίο: Όταν η λογοκρισία δεν θεωρείται λογοκρισία. Στο Π. Πετσίνη, & Δ. Χριστόπουλος (Επιμ.), *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*. Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ - Παράρτημα Ελλάδας.
- Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1919). *Απόλλων ήτοι άσματα παιδαγωγικά μετά διδακτικής του παιδαγωγικού άσματος*. [χ.ε.].
- Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1937). *Σχολική μουσική: Άσματα μονόφωνα, Τεύχος Α΄*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Αργυρός, Γ. (1969). *Μουσική, μελωδικά ασκήσεις και μουσική επιφυλλίς*. [χ.ε.].
- Ατταλί, Ζ. (1991). *Θόρυβοι. Δοκίμιο πολιτικής οικονομίας της μουσικής*. Κέδρος.
- Γεωργιάδης, Θ. (1994). *Μουσική και γλώσσα. Το ιστορικό γίνεσθαι της δυτικής μουσικής στη μελοποίηση της λειτουργίας*. Νεφέλη.
- Κοντογιάννης, Ο. (1924). *75 τραγούδια, δίφωνα και τρίφωνα για τας παιδαγωγικάς ακαδημίας και τα γυμνάσια*. [χ.ε.].
- Κωτσόπουλος, Π. Ι. (1952). *Σχολικά τραγούδια*. [χ.ε.].
- Μάντζιου, Ν. (2021α). Η αντίληψη της Φύσης μέσα από τα δημοτικά τραγούδια των σχολικών εγχειριδίων Μουσικής. *Νέος Παιδαγωγός*, 27, 104-113.
- Μάντζιου, Ν. (2021β). *Η παρουσία της Φύσης στα δημοτικά τραγούδια: Η περίπτωση των εγχειριδίων Μουσικής από την αρχή του 20ου αιώνα ως σήμερα* [Διπλωματική εργασία]. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952). *Η μουσική του σχολείου: Θεωρία, μελωδικά, ασκήσεις, τραγούδια*. [χ.ε.].
- Μαργαζιώτης, Ι., Βουτσινάς, Α. Θ., & Τσιγκούλης, Ν. Π. (1981). *Μουσική Β΄ Γυμνασίου*. ΟΕΔΒ.
- Μόσχος, Κ., Κανδυλάκη, Μ., & Τόμπλερ, Μ. (2003). *Μουσικό Ανθολόγιο Α΄-Β΄-Γ΄ Γυμνασίου*. ΟΕΔΒ.
- Μόσχος, Κ., Τουμπακάρη, Ν., & Τόμπλερ, Μ. (2003). *Μουσικό ανθολόγιο Α΄-ΣΤ΄ Δημοτικού, βιβλίο δασκάλου*. ΟΕΔΒ.
- Πεφάνης, Λ., & Φευγαλάς, Σ. (2023). Από το βουνό στα προγράμματα συναυλιών. Εκδοχές και προσλήψεις του τραγουδιού «Λαγιαρνί». Στο *13ο Διατμηματικό Μουσικολογικό Συνέδριο «Μουσική και Επανάσταση», Κέρκυρα 19-21 Νοεμβρίου 2021* (σσ. 271-287).
- Σταύρου, Γ. (2004). *Η ελληνική παραδοσιακή μουσική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: ιστορική ανασκόπηση - σημερινή πραγματικότητα* [Διδακτορική διατριβή]. Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- Συναδινός, Θ. (1922). *Το ελληνικό τραγούδι*. Εκδοτικά καταστήματα Ακροπόλεως.
- Φευγαλάς, Σ. (2018). Τα δημοτικά τραγούδια ως «γυμνάσματα» θεωρίας της μουσικής σε σχολικά εγχειρίδια μουσικής μέχρι τη δεκαετία του 1960, *Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής* 36, 59-76.
- Φευγαλάς, Σ. (υπό έκδοση). Όψεις της δημοτικής μουσικής στο παιδαγωγικό έργο του Μίλτου Κουντουρά. Συνέδριο *Μίλτος Κουντουράς - Στρατής Μυριβήλης: Βίοι παράλληλοι και τεμνόμενοι*. Μυτιλήνη 4-7 Απριλίου 2019. Περιφερειακή Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Βορείου Αιγαίου.